

MÁCSAINÉ IVÁN ÉVA

A kolera járvány pusztítása Kalocsán, 1873-ban

Az 1873-as kolerajárvány jellemzői

Európában 1830 előtt ismeretlen volt a kolera,¹ a betegség ázsiai eredetű, ahol már évezredekkel korábban is előfordult. A XIX. század elején eljutott Szibériáig, 1830-ban már Ukrajnában is felütötte a fejét. Az orosz hadsereg által került Lengyelországba, onnan terjedt szét egész Európában. Az 1831-32-es „nagy kolera” járványt követte a „kis kolera” 1836-ban, majd 1848-49-ben, 1854-56-ban és 1872-73-ban fordult elő nagyobb járvány.² A halálozási tendenciák átalakultak Európában a XIX. században, a pestis néhány kisebb fellobbanás után megszűnt, viszont megjelent a kolera, mely az elkövetkező száz esztendőben szintén nagy pusztítást okozott a kontinens népességében.³ Olyannyira, hogy a XIX. századot Kelet-Európában a kolera évszázadának nevezhetjük.

A korban „hányszékelésnek” vagy epekórságnak is nevezték a betegséget, mely mintegy hét alkalommal okozott hazánkban nagyobb járványt, azonban pusztítása egyre kisebb mértékben jelentkezett.⁴ Jelen esetben az 1872-73-as járványt szeretnénk tanulmányozni. A betegség 1871 közepén bukkant fel ismét Oroszországban. Az első magyarországi megbetegedés 1872. március 14-én történt, a máramarosi Rahó községben. Az év végére már az északnyugati megyéket, valamint Temest és Fogarast is elérte. A téli hónapokban lecsendesedett a járvány, azonban 1873 tava-

¹ A kolerának, mint a járványtan klasszikus betegségének, tudományos igényű leírását John Snow adta meg, aki az 1854-es londoni kolerajárvány megfigyelését követően írta le következtetéseit. Állítása szerint a megelőzés és a járvány kordában tartása szempontjából elengedhetetlen a vízhálózat tisztán tartása és ellenőrzése. A betegséget a *Vibrio cholerae* baktérium okozza, széklettel, hányadékkal és szennyvízzel terjed elsősorban, valamint az ezekkel érintkező élelmiszerek révén.

² Schulteisz Emil: A magyarországi járványok történetéből. http://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schulteisz_Jarvanyok.pdf (letöltés ideje: 2012.11.12.)

³ A kolera súlyos hasmenéssel és hányással jár, mely gyors kiszáradáshoz vezet. Kórokozóját 1884-ben ismerte fel Robert Koch. Lappangási ideje általában néhány nap, lefolyása jellemzően a két-három órától az egy-két napig terjedő időszak. Kezelés hiányában a betegség 60%-ban halállal végződik, mely gyakran a fertőzéstől számított első napon bekövetkezik. A felépülés lassú, több hétig is eltarthat.

⁴ Kiss László: Dögvész és epekórság. In: Valóság. XLVII. évf. 9. sz. 19-30. (továbbiakban: Kiss, 2004)

szán ismét fellángolt, szeptemberre már az egész országban tombolt. Nem volt, ami gátat szabott volna a járvány terjedésének, mivel nem sikerült kidolgozni a hatékony védekezés módszereit. Hiába telt el az első országos járvány óta negyven év, nem tudtak hatékony gyógymóddal szembeszállni a kolerával. Olyan gyógyszerek terjedtek el, melyek hatástalanok voltak, sőt sok esetben többet ártottak, mint használtak.⁵ A higiénés viszonyok javultak ugyan valamelyest a korábbi időszakhoz képest, azonban ez csupán a gazdagabb társadalmi rétegek körében mondható el, így ebben a rétegben csökkent csupán a kolerafertőzés kockázata. A kolerajárvánnyal egy időben pusztító országos éhínség tovább súlyosbította a helyzetet, mely szintén a szegényebb rétegek körében szedte áldozatait.⁶ A halálozást más események – az éhínség, maláriajárvány – is növelték, ezért nehéz pontosan megmondani a kolera áldozatainak számát.⁷

Az 1872-73-as pusztítás volt hazánkban az utolsó nagy kolerajárvány, mely után egy évvel kezdődtek meg a közegészségügyi szabályozásról szóló törvénytervezet vitái. Az 1876. évi, a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. törvénycikk, egyéb intézkedések mellett, kötelezővé tette a járványos betegségek bejelentését, és felruházta elsődleges intézkedési jogkörrel a törvényhatóságokat.⁸ A törvény előírta kórházi férőhelyek létesítését, gondoskodni kellett a törvényhatóságnak a gyógyszerkészletről és az ápolószemélyzetről. Meg kellett oldani a fertőtlenítést és a betegek elkülönítést, valamint időszakos és zárójelentéseket kellett készíteni a járványok keletkezéséről, lefolyásáról és időtartamáról. Az 1872-73-as járványt követően is többször felütötte a fejét hazánkban a kolera, de már nem okozott akkora pusztítást, mint korábban.⁹ Azok, akik a XIX. század utolsó harmadában azon dolgoztak, hogy a hazai közegészségügyet megreformálják, azon a véleményen voltak, hogy a kolera segítséget nyújthat céljuk elérésében. Az egymást követő járványok olyan mértékben sokkolták a lakosságot, mely a nagy többség számára nyilvánvalóvá tette, hogy sürgős változásokra van szükség a közegészségügyben. Markusovszky Lajos a következő kijelentést tette: „A kolera egyike az emberiség legnagyobb jótévőinek”.¹⁰

⁵ Ilyenek voltak az ópium, a kámforszesz, a rummal, ecettel vagy citrommal kevert ivóvíz, de sokan azokat a fertőtlenítőszeret is beszédtek, melyet külsőleg kellett volna használni.

⁶ Kiss, 2004. 19-30.

⁷ A hivatalos adatok szerint száznyolcvankilencezer halott írható a kolerajárvány számlájára, mely 42,3%-os halálozást jelent. A halálozási arány 100,3%-kal nőtt 1870-hez képest, és a teljes halálozási többlet 484054 fő volt.

⁸ 1876. évi XIV. törvénycikk, a közegészségügy rendezéséről.

[http://www.1000.ev.hu/index.php?a=3¶m=5727_\(letöltés_ideje:_2012.11.18\)](http://www.1000.ev.hu/index.php?a=3¶m=5727_(letöltés_ideje:_2012.11.18))

⁹ Kiss, 2004. 19-30.

¹⁰ Pálvolgyi Balázs: „A kolera egyike az emberiség legnagyobb jótévőinek”. A kolera elleni védekezés a közegészségügyi közigazgatás rendszerében az 1872-73-as kolera idején. In: Jogtörténeti szemle 2005. 3. sz. 76-83.

Kalocsa város demográfiai adatai

Kalocsa területén a korábbi időkben szlávok éltek, a honfoglalástól 1529-ig pedig magyarság lakta. A város török kézre kerülésével, a lakosok szétszéledtek és Kalocsán ezt követően török és szerb várórség élt. 1686 után Bajáról katolikus bonyevácok érkeztek a városba és a környező falvakba, majd fokozatosan Kalocsáról is a falvakba költöztek, helyüket ismét magyar népesség foglalta el. A lakosok száma 1700 körül mindössze öt-hatszáz fő volt, 1761-ben már 2401, 1772-ben 3555, 1782-ben 3700, 1816-ban 4392, 1829-ben 6043.¹¹

Fényes Elek, 1851-ben kiadott, Magyarország Geográfiai Szótára című munkájában a következőket írta Kalocsáról: „Népessége a szállásokkal együtt 11281 r. katolikus, 2 görög, 107 héber;”¹² tehát a lakosság száma 11390 fő. Az 1869-es népszámlálás adatai szerint, Kalocsának 16302 fő lakosa volt, melyből 15645 fő római katolikus, 3 fő görög katolikus, 3 fő görög keleti, 42 fő evangélikus, 84 fő református és 525 fő izraelita vallású.¹³ Az 1881-es adatok szerint a város népessége visszaesett 15789 főre, a vallási megoszlás pedig a következőképpen alakult: 15082 fő római katolikus, 5 fő görög keleti, 15 fő evangélikus, 105 fő református, 1 fő unitárius és 581 fő izraelita vallású.¹⁴

Végül a Borovszky Samu szerkesztésében megjelent kötetben, 1884-es népese-
dési adatokat találunk, mely szerint Kalocsa lakosainak száma 8598 fő. A jelentős csökkenés oka pedig nem más, mint a szállások elszakadása. A város gazdái 1703-tól a földesuruktól bérelték Mégy-, Halom-, Hillye-, Csertő- és Drágszélpusztát. Mivel a kalocsai határ kicsinek bizonyult, Mária Terézia úrbérrendezésekor a bérelt puszták területét számították be a jobbágyok telki illetőségébe. Ezeket a falvakat nevezik „kalocsai szállásoknak”.¹⁵ A kalocsaiak kezdetben a szállásokon csupán nyáron éltek, télen a városban épült házaikban laktak. A XIX. század második felében azonban, a gazdák egyre gyakrabban költöztek ki véglegesen a szállásokra, melyek végül elszakadtak Kalocsától.¹⁶ Tehát Kalocsa város népessége 1884-ben, ha az elszakadó szállások népességét is hozzávesszük 15638 fő volt.

¹¹ Magyarország vármegyei és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. kötet. Szerk.: Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1910. 522-540.

¹² Magyarország Geográfiai Szótára. I. kötet. Szerk: Fényes Elek. Budapest, 1851. 168-169.

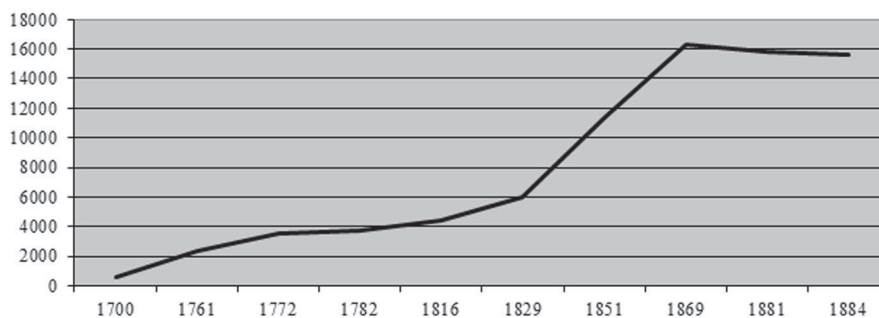
¹³ Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Összeállította: Sebők László <http://mek.oszk.hu/05900/05936/05936.pdf> (letöltés ideje: 2012.11.18)

¹⁴ A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerk.: Fényes Elek. <http://mtdportal.extra.hu/adatbazisok.html> (letöltés ideje: 2012.11.18)

¹⁵ Bárth János: A kalocsai szállások In: Bronztű, sisak... Szerk.: Füzi László. (Történelmi képeskönyv Bács-Kiskun megyéből). Kecskemét, 2002. 40-41.

¹⁶ Szakmár központtal Alsóerek, Andrászállás, Berke, Bolváriszállás, Csorna, Felsőerek, Gombolyag, Karcag, Keserűtelek, Kistény, Kisüllés, Ludasszállás, Öregtény, Papszállás, Pécsiszállás, Résztelek, Szalonta és Malomér, összesen 2874 fő lakossal, valamint Homokmégy központtal Drágszél, Halom, Hillye, Kisdrágszél, Alsómégy, Öregcsertő, Kiscsertő és Mácsa, összesen 4133 fő lakossal.

A népesség alakulása Kalocsán.

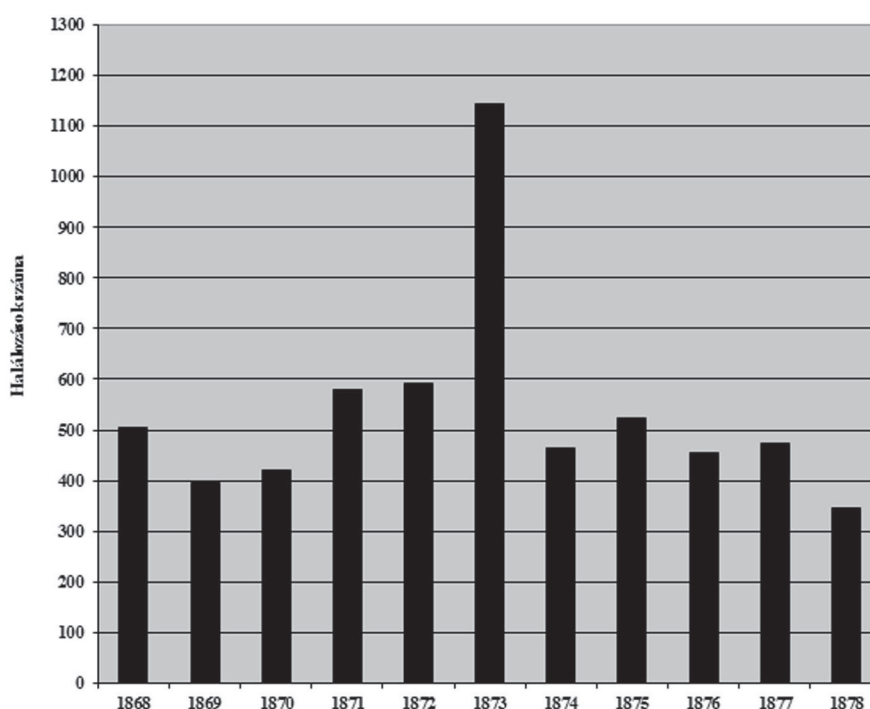

A kolerajárvány vizsgálata a halotti anyakönyvek adatai alapján

A halotti anyakönyvek vizsgálata által megismerhetjük a kolerajárvány lefolyását, pusztításának mértékét. A Kalocsai Érseki Levéltár halotti anyakönyveinek tanulmányozása során, megvizsgáltam az 1873 előtti és utáni öt-öt év halálozásait is. Ezekben az években Kalocsán nem volt kolera okozta haláleset, kizárólag 1873. július 26. és szeptember 17. között pusztított a betegség a városban és környékén. A halálozások számát összehasonlítottam az időintervallumban és egyértelműen megállapítható milyen jelentős halálozási többletet okozott a kolera. Az 1873-as évben kiugróan magas a halálozások száma az előző évekhez képest.¹⁷ A diagramon feltüntetett adatok is mutatják, hogy az 1873 előtti és utáni évek egyikében sem lépte túl az éves halálozások száma a 600 főt, míg 1873-ban összesen 1143-an haltak meg. Ez a szám több mint a duplája az azt megelőző és követő öt év átlagának. Az előző öt év során az évenkénti halálozások számának átlaga 498,4 volt, az 1873-at követő öt év halálozásainak átlaga évenként 452 fő volt. Az előző évekhez képest 1873-ban 129,3%-al többen haltak meg, míg az elkövetkező öt év átlagához képest 152,9%-al. A kalocsai lakosok számára súlyos trauma volt ez, csakúgy mint országos szinten.

¹⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Könyvtár I.1.d. (továbbiakban: KFL) – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár/Kalocsai Érseki Hivatal/Anyakönyvek

Az elhalálozások száma 1868 és 1878 között.

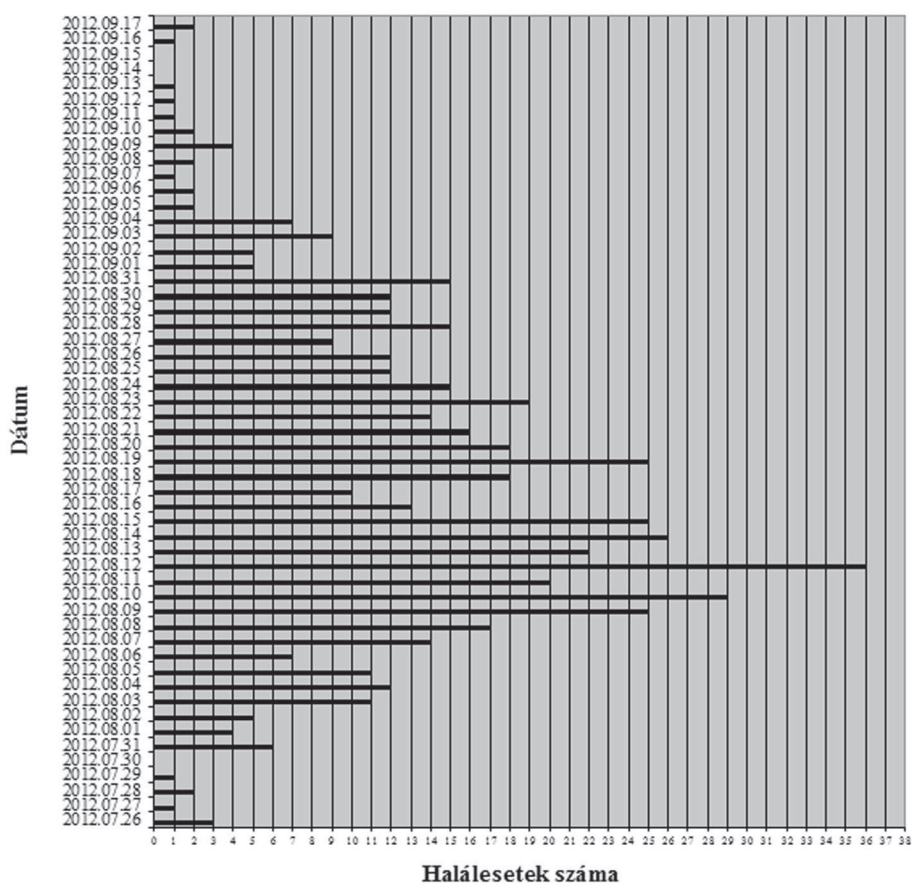

A kolera, amely 1873-ban már az egész országban tombolt, július végére érte el Kalocsát. Az első három haláleset, melyet a betegség számlájára lehet írni július 26-án következett be.¹⁸ Az első napokban csupán néhány halálozás történt, de augusztus 3-át követően, már naponta több mint tíz halotról tanúskodik az anyakönyv. Egyre gyorsuló ütemben pusztított a betegség a város lakosai körében. Augusztus 12-én tetőzött, azon a napon 36 áldozatot követelt a kolera. A következő néhány napban is húsz felett volt az elhunytak száma, augusztus 20. és 31. között pedig tíz és húsz között mozgott. Szeptember 1-től már napi tíz alá süllyedt az elhalálozás, a járvány utolsó áldozatai szeptember 17-én hunytak el. A járvány Kalocsán és környékén 54 napig tartott és 557 halálos áldozatot követelt.¹⁹

¹⁸ Az egyik beteg egy 14 éves lány, a Kalocsához tartozó Kiscsertőn lakott a másik kettő – egy 64 éves nő és egy 2 éves kislány – kalocsai lakosok voltak.

¹⁹ KFL.I.1.d. – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár/Kalocsai Érseki Hivatal/Anyakönyvek

A kolera okozta halálesetek száma napi lebontásban

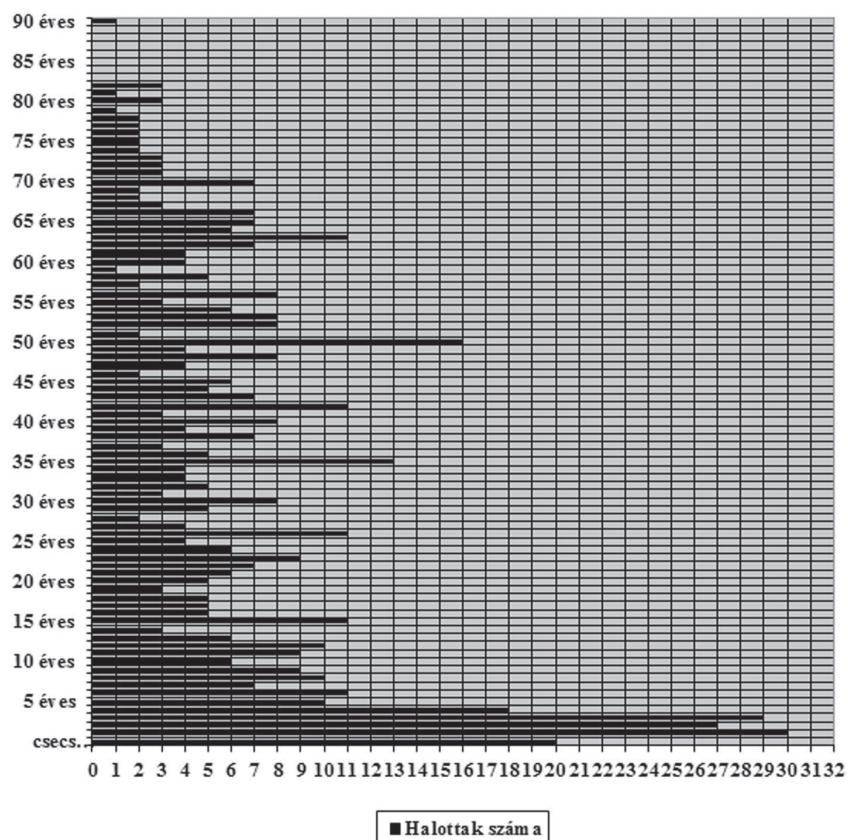

A súlyos betegség minden korcsoportban szedett áldozatokat. Nem kímélte sem a fiatalokat, sem az időseket, mégis kiemelkedően magas a halottak között a gyermekek, különösen a hat év alatti gyerekek száma.²⁰ Viszont hat és hatvan éves kor között már nincsenek nagy eltérések, a járvány nem válogatott. A kisgyermekek között végezte a legnagyobb pusztítást, melynek valószínű oka, a gyermekek gyengébb immunrendszere volt. Kiseb eséllyel vészelték át a súlyos betegséget, melynek az adott korban nem volt hathatós ellenszere. A nagyobb gyermekek már nagyobb va-

²⁰ A 0-6 év közötti korcsoportból 145 haláleset történt, ami az összes áldozatnak a 26%-át teszi ki. 20, egy év alatti csecsemő, 30 egy éves, 27 két éves, 29 három éves, 18 négy éves, 10 öt éves és 11 hat éves kisgyermek hunyt el kolerában. Ezek a számok mind nagyon magasak a többi korosztályban történt halálesetekhez képest.

lósínúséggel gyógyultak ki a betegségből, mint a kisebbek.²¹ Elmondhatjuk, hogy a kolerában elhunytaknak majdnem fele, mintegy 43%-a húsz év alatti volt, és azt is meg kell említeni, hogy a halottak egyötöde (19%) 0-3 éves kor közötti kisgyermek. A kolera a gyermekek számára jelentette a legnagyobb veszedelmet. Legtöbbször a szegény körülmények között élő gyermekek körében, a meleg, nyári napok beálltával jelent meg. Mivel rendkívül gyors lefolyású betegség, néhány nap alatt több száz áldozatot szedett. A kalocsai járvány esetében is megállapítható, hogy nyáron alakult ki, és hogy a gyermekek voltak leginkább kitéve annak a veszélynek, hogy belehalnak a betegségbe.

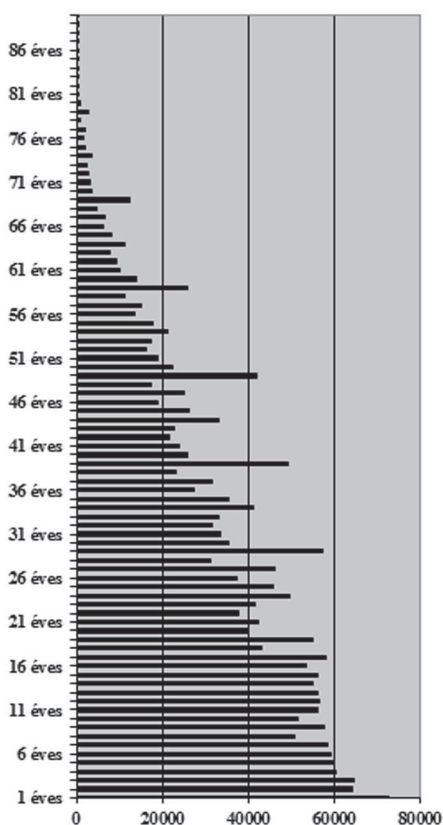
A kolera áldozatainak megoszlása életkor szerint

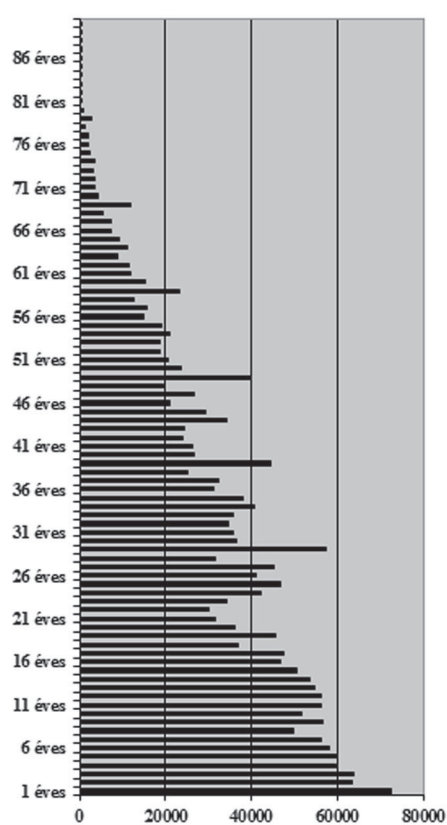
²¹ A 7-13 éves korosztályból már kevesebben, 57-en veszítették életüket a járvány során, ez a szám 10%-ot tesz ki. A 14-20 évesek közül 37-en (7%) haltak meg kolerában, a 21-30 éves korosztályból 62-en (11%), a 31-44 évesek közül 82-en (15%), a 45-60 évesek közül 87-en (15%) és 60 év feletti áldozat 84 volt (15%). A legfiatalabb elhunyt csupán néhány órás volt, a legidősebb pedig 90 éves.

Annak érdekében, hogy a korosztályos halálozási adatokat megfelelő módon értelmezhessük, ezeket az adatokat össze kell vetnünk a társadalom korfájával. A Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatait felhasználva, a kalocsai kolerajárvány halálozási adatait összehasonlítottam az 1870-es évre vonatkozó országos népesedési adatokkal.²² Az adott időszakban a magyar társadalom korfája piramis alakú, a széles alap felfelé keskenyedik. A korfa növekvő népességről tanúskodik, sok a fiatal és magas a halandóság, alacsony a születéskor várható átlagos élettartam. A népesség korszerkezetéből adódik, hogy a kolera áldozatai között nagyon nagy arányban voltak a fiatalok, főként a kisgyermekek.

A női népesség életkor szerinti megoszlása
1870-ben Magyarországon

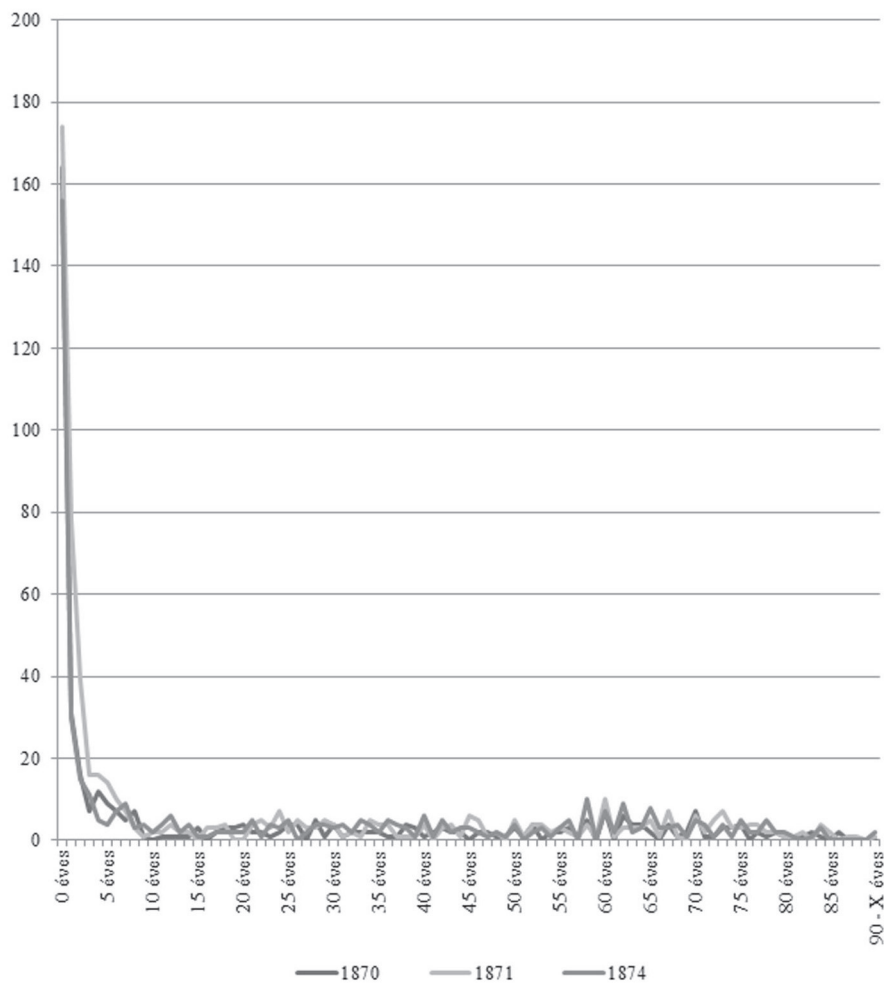
A férfi népesség életkor szerinti megoszlása
1870-ben Magyarországon

²² Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint 1870-ben. <http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (letöltés ideje: 2013.04.30)

A gyermekhalandóság magas aránya nem csupán a járvány idején volt jelentős. A nem pandémiás időszakokban szintén megfigyelhető ez a tendencia. Három kole-ramentes évet vizsgáltam meg, mely éveknek anyakönyvi adatiból világosan kitűnik, hogy a gyermekek halandósága igen magas arányt képviselt az összes halálzási számhoz képest.

A halálozások megoszlása életkor szerint 1870-ben, 1871-ben és 1874-ben

Az 1870-es, 1871-es és 1874-es években nem fordult elő kolera a városban, legalábbis egészen biztosan nem halt bele senki a betegségbe. Az anyakönyvi adatokból kitűnik, hogy ennek ellenére mennyire magas a gyermekek halandósága. Az egy éven aluli csecsemők halálozási száma az összes halálozási számhoz képest mintegy 34%-os átlagot képviselt. Tehát elmondható, hogy az elhunytak egyharmada egy éven aluli volt. Döbbenetes tény, hogy az összes halálozáson belül 0-6 éves korúak halálozása 56%-ot tett ki, mely azt jelenti, hogy az elhaltaknak több mint a fele hat éven aluli kisgyermek volt. Ez a magas arány tükröződik a kolera idején mért adatokból is. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy nem csupán a kolera miatt volt magas a gyermekhalandóság, tehát a járvány nem jelentett rájuk nézve nagyobb veszélyt, mint az egyéb betegségek. A járványoktól mentes időszakokban ugyanolyan magas arányt képviselt a gyermekek halandósága, mint a betegségektől sújtott időkben.

A gyermekhalandóság aránya a nem pandémiás években

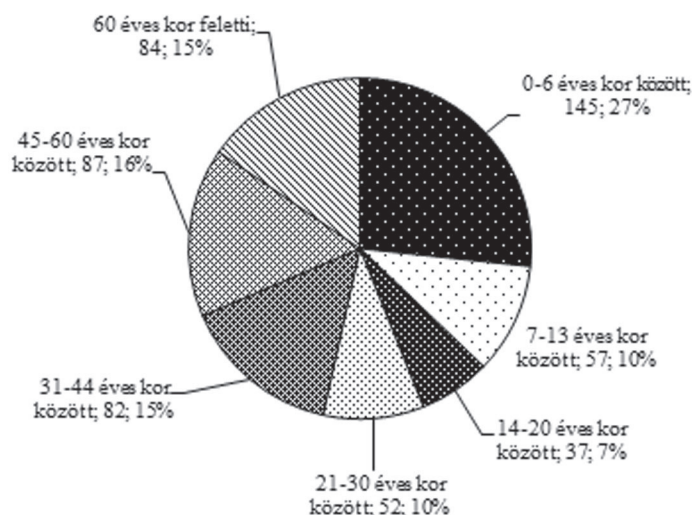
	0-1 éves		0-6 éves		Összes halálozás
1870	164	39%	246	59%	420
1871	174	30%	347	60%	579
1874	156	34%	228	49%	463
A három év alatt összesen	494	34%	821	56%	1462
Átlagosan évente	165	34%	274	56%	487

Az anyakönyvek adatainak tanulmányozása során kiderült, milyen gyakran fordult elő, hogy egy családnak több tagja is a kór áldozatává vált. A lakcím azonosságából és a hozzátartozók nevéből egyértelműen megállapítható, hogy azonos háztartásban élőkrol, rokonokról van szó. Előfordul, hogy csupán távolabbi rokoni kapcsolat van az elhunytak között, de egy háztartásban éltek, valószínűleg igen szerény körülmények között. Arra is fény derült, hogy több esetben a szűk család szinte valamennyi tagja a kolera áldozatául esett, és olyan eset is számtalan volt, mikor csak a gyermekek, vagy csak a szülők haltak meg a családban. Számos hasonló eset fordult elő a járvány idején, a házaspár két tagja néhány nap eltéréssel, esetleg azonos napon, a kolera következtében meghalt.²³ Megesett, hogy egy-két gyermek és az egyik szülő

²³ Például: Matos Rozália, 43 éves (elhunyt 1873. 08. 22.) és Ugroczi Ferenc, 43 éves (elhunyt: 1873. 08. 19.); Romsits Mihály, 47 éves (elhunyt: 1873. 08. 22.) és Matos Rozália, 47 éves (elhunyt: 1873. 09. 02.); Vén Imre, 63 éves (elhunyt: 1873. 08. 30.) és Greksa Katalin, 63 éves (elhunyt: 1873. 08. 31.); vagy Zsubori József, 68 éves (elhunyt: 1873. 08. 08.) és Barna Viktória, 52 éves (elhunyt: 1873. 08. 18).

hunyt el a családból, de volt olyan eset, hogy szinte minden családtag belehalt a járványba.²⁴ Sok család vesztette el több kicsi gyermekét a járvány során.²⁵

A kolera áldozatainak megoszlása életkor szerint.

Az anyakönyvek tanulmányozásából megállapítható adatok összegzése a következő: Kalocsát július 26-án érte el az 1873-as kolerajárvány, mely néhány nap alatt pusztítani kezdett a városban. A nyári meleg kedvez a kolera kialakulásának és terjedésének, nem csoda, hogy napról napra, gyorsuló ütemben nőtt a halottak száma, mígnem augusztus 12-én tetőzött a járvány. A betegség azon a napon 36 halálos áldozatot követelt, míg összesen 557 ember halálát okozta. Augusztus 20-a után fokozatosan csendesedett, és szeptember 17-én hunyt el az utolsó két áldozat. A legjobban veszélyeztetett korosztály a kisgyermekek voltak, rendkívül nagy számban estek áldozatul a betegségnek. Az összes haláleset egynegyed részét tette ki a hat éven aluli gyermekek kolera általi elhalálózása.

²⁴ Például: 1873. 07. 26-án (a járvány első napján!) meghalt Lakatos Teréz (2 éves), Lakatos Pál és Sánta Katalin gyermeke. 1873. 07. 31-én másik két gyermekük hunyt el, a 4 éves Imre és a 14 éves Katalin. A következő áldozat a családból a 7 esztendő Anna volt, Ő 1873. 08. 01-én halt meg. Végül az édesapa, Lakatos Pál (42 éves) 1873. 08. 03-án vesztette életét kolerában.

²⁵ Havalda Andrásnak és Simon Juliannának az egy éves kislánya, Erzsébet és a két éves kislánya, Lajos halt meg a betegségben augusztus 3-án és 4-én. Matos József és Berta Erzsébet három gyermekét temette el, a tíz éves Lászlót, a két éves Terézt és a csecsemő Erzsébetet. A két kislány augusztus 10-én, a kisfiú 12-én vesztette életét. Kis Józsefnek és Molnár Évának az öt éves kislánya, Antal és az egy éves kislánya, Mária, ugyanazon a napon, augusztus 16-án halt meg. Belágyi György és Ludas Borbála szintén három kisgyermeket vesztett el, a két éves Imrét, a négy éves Juliannát és a hét éves Józsefet.

Mivel még nem ismerték a betegség elleni védekezés hatékony módszereit, az egy háztartásban élők, a közeli rokonok könnyen elkaphatták egymástól a kolerát, melybe jó eséllyel bele is haltak. A családok sok esetben egyszerre több gyermeket elveszítettek, de előfordult, hogy több családtag, szülők, nagyszülők is a kolera áldozatává váltak. A kolera okozta súlyos pusztítás megmutatkozik, ha összevetjük az 1873-as év halálozásainak számát az előző és a következő évek halálozásainak számával. Abban az évben a halálesetek száma több mint a kétszerese volt a többi év átlagának. Ha az 1869-es népszámlálás adataival számolunk, akkor a 16302 fős lakosságnak 3.5%-a veszett oda a járvány során. És mivel az áldozatok jelentős része gyermek volt, Kalocsának időre volt szüksége, hogy kiheverje a veszteséget.²⁶

A kolera járványról szóló tudósítások a korabeli kalocsai sajtóban

Az 1873-as kolerajárvány idején a helyi sajtót a Sárközi Lapok képviselte.²⁷ A kolera első említését a hetilap 1873. július 27-i találhatjuk, a „Helyi s vidéki hírek” között. A cikk szerzője arról tudósítja az olvasó közönséget, hogy csodával határos módon Kalocsát még elkerülte a kolera, pedig már szinte az egész ország területén tombol. Korábban nem írtak a járványról, mivel nem szerettek volna fölöslegesen pánikot kelteni a lakosságban, de úgy véli, a betegség a várost sem fogja elkerülni, ezért mindenképpen fel kell rá készülni. A cikkből megtudhatjuk továbbá, hogy a belügyminiszter által Pest megye számára kolera biztosul, dr. Kátay Gábor, Jászkun-kerület főorvosa lett kinevezve.²⁸ Ezt követően minden héten foglalkoztak a lapban a kolerával, így a következő cikket az augusztus 3-án megjelent számban találjuk, szintén a helyi hírek között. A kolera szörványos megjelenéséről tájékoztatnak a hetilapban, és arról miszerint a szegényebb, tudatlanabb rétegek között ütött ki a betegség. Arról értesültek, hogy naponta két haláleset fordul elő a járvány megjelenése óta a városban és igyekezzenek elkerülni a pánikot, mindazonáltal óvatosságra intik a lakosságot.²⁹ A megelőzés, a mértékletes életmód, valamint a megfázástól való tartózkodás fontosságát hangsúlyozzák, és azt a tényt, miszerint a művelt osztályból a

²⁶ KFL.I.1.d. – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár/Kalocsai Érseki Hivatal/Anyakönyvek

²⁷ A politikai és társadalmi hetilap, a Kalocsavidéki Katolikus Néptanítóegylet közlönyeként, 1872. május 5. és 1873. szeptember 28. között jelent meg, Kalocsán, hetente. Felelős szerkesztője a kezdetekkor, Salamon Pál, majd 1873. június 22-től Mócsy Antal volt, a kiadó Halmai Károly, majd Móder Ferenc. A lap Malatin és Holmayer érseki nyomdájában készült.

²⁸ Megjegyzendő, hogy a július 27-i lapban arról tudósítanak, miszerint a városban még nem történt kolerás megbetegedés, de az anyakönyvek szerint már július 26-án hárman meghaltak a betegségben.

²⁹ Az anyakönyv adatai valamelyest eltérést mutatnak az újságban közölt ténnyel, miszerint a járvány kitörése óta naponta csupán két haláleset történt. Már az első napon három elhalálozás történt, a második napon és a negyedik napon egy-egy, a harmadik napon kettő, az ötödik napon viszont nem hunyt el senki. A hatodik napon azonban már hatra tehető az elhaltak száma, a hetedik napon négy és nyolcadik napon öt elhalálozás történt.

városban senkit nem támadott meg a betegség, minden bizonnyal azért, mert jobban odafigyelnek életmódjukra és a higiénés előírások betartására.

Az augusztus 10-én megjelent Sárközi Lapok viszont már nem a helyi hírek között tudósít csupán a járványról, hanem az első oldalon számol be róla, miszerint még a „Heti szemlére” sem jutott hely az újságban, annak érdekében, hogy közvéleményt a közegészség érdekében igen fontos tényekről tájékoztassa. Óvatosságra inti a lakosságot a kolerával szemben, azonban határozottan kijelenti a következőket: elsősorban azt, hogy a betegség nem ragályos, másodsorban, hogy a megfázástól való tartózkodás, valamint a „kedélynyugalom” megtartása és a mértékletes életmód hatékony védelmet jelent a betegséggel szemben, harmadsorban pedig, hogy a kolera nagyon ritkán végződik halállal, amennyiben betartják az orvosi utasításokat és a betegséget kellőképpen kezelik. A következőkben a kolera helyi áldozatairól tesz említést a lap. Azt tapasztaltam, hogy a közölt adatok némiképp eltérnek a halotti anyakönyv adataitól.³⁰ Ennek valószínű oka lehet, hogy tévesen tájékozódott a cikk írója. Megemlíti, hogy egymástól eltérő értesítéseket sikerült szereznie illetékes forrásokból – melyeket konkrétan nem nevez meg – miszerint az egyik forrás azt állítja, hogy a kolera augusztus 7. óta mindinkább alábbhagy, a másik forrás szerint viszont nincsen szünőfélben a járvány. Hogy melyik állítás az igaz, nem tudja eldönteni a szerző, viszont mindenképpen arra inti a lakosságot, tartsák be a megelőzést célzó utasításokat, mert ha járvány alább is hagy, a későbbiekben visszatérhet.

A lapban közlik a belügyminisztérium által 1872. augusztus 31-én kiadott felhívást, melynek címe: „Népszerű oktatás a kolerajárvány tárgyában”. Ebben nyolc pontba szedve, foglalták össze a járvánnyal kapcsolatos tudnivalókat, figyelmeztetéseket. Figyelmeztették a lakosságot, hogy bármilyen apró tünetét is észlelik a betegségnek azonnal forduljanak orvoshoz, és tartsák be annak utasításait. A következő pontban részletesen leírják a kolera tüneteit, melyen nem minden esetben együttesen jelentkeznek, ezért ha bármelyik tapasztalható, azonnal orvoshoz kell fordulni. Tanácsokkal látják el a lakosságot, hogy az orvosi segítség megérkezéséig milyen intézkedéseket tehetnek. Szigorúan ellenjavallt azonban az orvosi tanács nélküli szerek alkalmazása. A harmadik pontban a fertőtlenítés fontosságát hangsúlyozzák. A negyedik pont a megelőzésre helyezi a hangsúlyt, a higiénés szabályok betartására. Az ötödik pont a mértékletesség – főként étkezésben és italozásban – fontosságára hívja fel a figyelmet. Az utolsó három pontban pedig óva intenek a meghűléstől, a szervezet túlzott kimerítésétől és a kedélynyugalom megőrzésére biztatnak.

³⁰ A lap szerint az első nyolc nap alatt 16 haláleset történt, az anyakönyv szerint azonban ez a szám 17. A következő hét napra nézve nem a halálozásokról, hanem a temetésekről tudósít. A lap szerint augusztus 2-án 4 főt, augusztus 3-án 6 főt, augusztus 4-én 9 főt, augusztus 5-én 12 főt, augusztus 6-án 12 főt, augusztus 7-én 7 főt, augusztus 8-án 16 főt, összesen 66 főt temettek el a kolera miatt. Az anyakönyv szerint, a számokban augusztus 4-én (10 fő), 5-én (13 fő), 6-án (11 fő), 8-án (15 fő) mutatkozik eltérés. Az össze kolera miatt eltemetett halott létszámát tekintve viszont már nincs eltérés.

Az újságban külön fejezetet szántak a fertőtlenítés fontosságának hangsúlyozására.³¹ Megemlítik, hogy a járvány kitörése óta a lakosság mindenféle módszert kipróbált már, de ami a leghatásosabb lenne (a fertőtlenítés), azt nem hajlandó alkalmazni.³² Mivel Európa szerte alkalmazzák a fertőtlenítés módszerét és ez mutatkozik a leghatékonyabbnak, a magyar közegészségügyi hatóságok is erre fektetik a legnagyobb hangsúlyt. Azonban a fertőtlenítés hiányának okát a lakosság körében abban látják, hogy nem ismerik annak fontosságát és módját. A következőkben tájékoztatják a lakosságot a fertőtlenítés módszereiről³³, valamint a kapható fertőtlenítő szerek áráról.³⁴ Követendő példaként említi meg Paksot, ahol a járvány kitörésekor az előljárással azonnal kolera bizottságot nevezett ki, felruházva a szükséges hatalommal és ellátva személyzettel.³⁵ A gyors intézkedéseknek köszönhetően enyhébb lefolyású volt Paksos a járvány, mint Kalocsán, a betegeket is rendesebben ápolták és gondoskodtak az elhunytakról.³⁶

Gondot jelentett a városban, a Nagyboldog asszony napi országos vásár megtartásának kérdése is. A járási szolgabíró, Gajáry Antal ezért értekezést hívott össze, melyen a város vezetősége megvitatta a kényes kérdést. A vásár megtartása mellett hivatkoztak arra, hogy a 17000 lakosból 8 nap alatt 132-en betegedtek meg különféle betegségekre, de csupán 16-an haltak meg kolerában.³⁷ Nem látták indokolva a vásár megtiltását, állításuk szerint sokak megélhetését veszélyeztette volna, amennyiben nem engedélyezik a vásárt megtartását. Amennyiben nem ölt fenyegető méreteket a kolera, elhatározták, megtartják a Nagyboldogasszony napi országos vásárt, természetesen a kellő óvintézkedések betartásával.

Egy újabb cikk foglalkozik a lapban a járvány uszódi alakulásával, melyet az ottani orvos adott közre. Leírása szerint Uszódon még senki nem halt bele a járványba, amely a kellő időben fogatosított óvintézkedéseknek,³⁸ és a gyógyszerek

³¹ „A fertőtlenítés, mint óvszer a kolera ellen”

³² Említett módszerek: vöröshagyma-evés, fekete kávé és vörösbort ivás, uborka, Rubini-, Bastiari-stb. cseppek.

³³ A cikk írója, Berecz Ede, amikor csak lehet a carbol sav alkalmazását javasolja.

³⁴ 1 fon angol kénsav = 14-18 kr.; 1 font vasgálic = 10 kr.; 1 font chlor mész = 28 kr.; 1 font carbol sav = 60kr.

³⁵ A paksi kolera bizottság kötelessége volt az árnyékszék, csatornák, istálló és szemétdombok fertőtlenítésének felügyelete, az általános tisztaság fenntartása, a betegek ápolása és a halottak gyors eltemetése. Minden szegényebb sorsú lakosnak naponta egy font marhahúst és egy itce szekszárdi vörösbort adtak.

³⁶ Példaként hozza fel a lap, hogy Kalocsán előfordulhatott, olyan eset, hogy egy lakos (Peák faragó) ápolás nélkül meghalt és nem volt senki, aki felöltöztette és koporsóba tegye.

³⁷ Ez az adat a járvány kitörésének első nyolc napjára igaz, azonban augusztus 10-re már súlyosbodott a helyzet.

³⁸ Megtiltották az ázott kendernek a községbe szállítását.

alkalmazásának köszönhető.³⁹ Beszámol róla továbbá, hogy a községben a kolerán kívül előfordul még nagy számban hideglelés (véleménye szerint az éretlen gyümölcs okozza), valamint hagymáz. A megbetegedések már olyan mértéket öltenek, hogy a gazdák aggódnak a termés betakarítása miatt.

Az augusztus 17-i lapban beszámolnak róla, hogy a kolera egyre inkább dúl a városban és a szállásokon egyaránt. A város elismert polgárai közül többen is a betegség áldozatai lettek.⁴⁰ Közzéteszik a plébánia adatait, miszerint augusztus 9. és 15. között 193 halottat temettek el, közülük 170-en a kolerába haltak bele. A járvány 12-én érte el a tetőpontját, 36-an haltak meg azon a napon. Az augusztus 24-én megjelent újságban közlik, hogy a járvány továbbra is tartja magát.

Az augusztus 31-i újság a kolerabizottság, augusztus 25-én tartott értekezletéről számol be. Újraszervezték a bizottságot több új tag bevonásával, elnöke a szolgabíró: tekintetes Gajáry Antal, a másodelnöke pedig: nagyságos Bagó Gergely kanonok-plébános, valamint Markó Ignác községi bíró. A járvánnyal kapcsolatos rendelkezéseket hoztak, melyek betartását kötelezővé tették.⁴¹ A kolerabizottság hetente háromszor ülésezett, az augusztus 28-i ülésen miniszteri biztos, dr. Kátay úr elnökölt. Megállapították, hogy augusztus 24-én volt a legtöbb halott (57) a városban és a pusztákon együtt. Július 26. és augusztus 28. között 731-en haltak meg, a városban minden 15.-ik.⁴² Kátay reményét fejezte ki, hogy a járvány pár hét alatt megszűnik. A következő Sárközi Lapok szeptember 7-én jelent meg, melyben a kolera bizottság szeptember 5-i értekezletéről számolnak be. A bizottság kijelentette, hogy a kolera nagyarányban szünőfélben van Kalocsán, melynek következtében a három kirendelt orvos egyike, Bürger Armin úr lemondott működéséről.⁴³ A korábbiakban mindenki ingyenesen jutott a gyógyszerekhez, azonban a kolera enyhültével már felülvizsgál-

³⁹ Az orvos leírja, hogy háromféle gyógymódot alkalmazott a kolerás betegeken. Először 40-50 csepp „egri vizet” adott és a beteg negyed óra múlva jobban lett, de annyira kimerült, hogy már két hete fekszik. Másodszor kámforszeszt használt nagy sikerrel, harmadszor pedig, amikor a betegség már annyira előrehaladott volt, hogy a kámforszesz sem hatott morfiumot alkalmazott meglepő eredménnyel.

⁴⁰ A járvány áldozata lett: Nyitray főjegyző úr, a nejevel, valamint 18 esztendő fiával együtt, Mihályffy Antal, Andreska Mihály és neje, Herdlein postamester úr neje, valamint Belus jezsuita. Néhány nappal később elhunyt Vojnits Zénó és neje, valamint a Tömlény-család egyik tagja: Gerebényiné.

⁴¹ Kötelező volt a lakások elejét naponta egyszer felseperni, kétszer pedig öntözni; az árnyékszékeket naponta egyszer vasgáliccal fertőtleníteni. A piacon, kocsmákban csak egészséges ételt és italt szabadott árulni. A kolerás halottakat el kellett különíteni és mielőbb el kellett temetni. A fertálymesternek reggel hét óra előtt minden házat végig kellett járnia és a városházán jelentenie kellett a betegek számát, akiket aztán a kirendelt orvos mielőtt meglátogatott.

⁴² Ez a szám az összes elhunyra vonatkozik, nem csupán a kolera áldozataira.

⁴³ Amennyiben visszatérne a járvány, Bürger Adolf járási orvos ellátja a lemondott orvos kerületében az orvosi teendőket.

ják a betegek szociális helyzetét és a tehetősebbeknek meg kell fizetniük a tartozásukat. A rászorultak gyógyszer tartozását a város fizeti ki. Célul tűzik ki, hogy meg kell szüntetni a házak udvaráról az utcákra folyó csatornákat, valamint megtiltják a város határában a len áztatását. Közel ezerre teszik az áldozatok számát, mely szerint minden 13. lakos meghalt.⁴⁴ Közel 400 árva maradt a járvány után Kalocsán.

Beszámolnak róla, hogy Dushokon még nagymértékben pusztít a járvány, a betegek nem tartják be az orvos utasításait. Főként a nazarénusok szegülnek szembe az ésszerű intézkedéseknek. Sok esetben az orvos rendelte gyógyszerek helyett népi gyógyászatot, esetleg babonákat alkalmazott a lakosság.⁴⁵ Szeptember 14-én egy hosszabb cikket közöltek a lapban „A járványos betegségek történetéből” címmel, mely kifejezetten a pestissel foglalkozott. A helyi hírek között megtalálható írásban arról számolnak be, hogy a kerületi járásorvos jelentése szerint Kalocsán megszűnt a kolera szeptember 2. óta. Mások szerint viszont még előfordulnak esetek.⁴⁶ Nagymértékben dúl viszont a láz a városban és a pusztákon, és főképpen a gyermekek soraiból szedi áldozatait. Mivel hasonló tünetekkel járt együtt a betegség, mint a kolera, előfordult, hogy a nem gyakorlott orvosok ezeket a betegeket is kolerásnak vélték. Ezért is nehéz megállapítani, pontosan mikor is ért véget a kolera járvány a környék településein. A járványos betegségek történetéről szóló cikk, folytatódik a szeptember 21-i újságban, ebben is a pestisről írnak bővebben. A helyi hírek között megemlítik, hogy a kolera miatt a helyi tanintézetekben csak október 15-én kezdődik az oktatás,⁴⁷ és hogy Kalocsán teljesen megszűnt a kolera járvány, valamint a lázas megbetegedések is szűnőfélben vannak. A Sárközi Lapok hasábjain egy cáfolatot is közölnek 21-én, mivel a Pesti Napló szeptember 10-i száma szerint már nem csak Kalocsán, hanem az egész környéken tombol a kolera, és ennek oka a megtartott országos vásár lehetett. A Pest Napló szerint a felelősség elsősorban a járási szolgabíró terhelé, mert nem lett volna szabad engedélyeznie a vásár megtartását. A Sárközi Lapok cáfolja azt, hogy Kalocsán és a pusztákon tombol a járvány (mivel szeptember elején már szűnőfélben volt a betegség a környéken), valamint kizártnak

⁴⁴ Ez a szám minden bizonnyal az összes halálzásra vonatkozik, nem csupán a kolerában elhunytakra, mivel az anyakönyv adatai szerint összesen 557 fő vesztette életét a kolera következtében.

⁴⁵ Egy rövid bejegyzésben arról tudósítottak a Sárközi Lapok hasábjain, miszerint a kőkényesi izraeliták Máramaros megyében különös eszközt vetettek be a járvány elűzésének céljából. Egy 10 éves aluli fiút és leányt háziasítottak össze, mert úgy gondolták, így elkerüli őket a betegség. Egy másik cikkben pedig arról szólnak, hogy megtörtént a környéken olyan eset is, hogy az orvos latinul írta fel egy papírra a gyógyszereket és utasította a beteget, hogy ezeket mozsárban megtörve vegye be, azonban a beteg nem tudott latinul, mozsárban megtörte a papírdarabot és azt vette be, ennek ellenére csodával határos módon felépült a betegségből.

⁴⁶ Az anyakönyv adatai szerint az utolsó kolerás betegek szeptember 17-én hunytak el.

⁴⁷ Kalocsán ugyan megszűnt a kolera, de az ország egy részében még tartotta magát, ezért döntöttek úgy, hogy csak később kezdik a tanévet a tanintézetekben, nehogy a távolabbról érkező diákok ismét behurcolják a betegséget.

tartja, hogy a vásár elősegítette volna a betegség gyors terjedését a környéken, mivel a tünetek csak 10-15 nappal a vásár után jelentkeztek a környező településeken. Azt pedig határozottan elutasítja, hogy a felelősség a járási szolgabíróra terhelné, mivel közös döntés született a vásár megtartásáról.⁴⁸ Az utolsó kolerával foglalkozó írás szeptember 28-án jelent meg a lapban. Melyben azt olvashatjuk, hogy a kolera-bizottság utolsó ülését szeptember 23-án tartották Kalocsán. Az utolsó értekezleten felhívták a figyelmet a csatornázás fontosságára, melyet egy esetleges kolerajárvány megelőzése céljából elsődlegesnek tartottak. Megállapították, hogy Kalocsán, bár minden részről szedte áldozatait a betegség, mégis a legtöbb áldozat a szegényebb rétegekből került ki.⁴⁹ A hetilap megjelenésének napján, szeptember 28-án szentelték fel Kalocsán, az érsek úr bőkezűségéből, újonnan épült árvaházat, mely október 15-től fogadja be új lakóit.

A járvány tehát közel két hónapos tombolás után lezárult végre, az emberek felélegezhettek. Jelentős hiányosságok voltak a megelőző intézkedések tekintetében, mind a városvezetés, mind a lakosság részéről, melyekre a járvány súlyossága élesen rávilágított. Egyértelművé vált, hogy szükséges bizonyos újítások mielőbbi bevezetése a további járványok elkerülése érdekében. Azonban sokan még mindig a saját rövid távú érdekeivel voltak elfoglalva, és az olyan szükségszerű intézkedéseknek, mint például a csatornázás, is jelentős ellenzéke volt a városban.⁵⁰ Mindazonáltal, ha lassan is, de Kalocsa is a fejlődés útjára lépett, és az 1873-ashoz hasonló méretű kolera járvány már nem pusztított a későbbiekben a településen.

⁴⁸ Érdekes kérdés, hogy itt kinek lehetett, igaz, de nagyon valószínű, hogy a vásárra összegyűlt tömeg, kedvező feltételeket biztosított a betegség továbbterjedésének.

⁴⁹ A legtöbb embert az ún. Fokaljáról ragadott el a kolera, mely a város legszegényebb területei közé tartozott.

⁵⁰ A csatornázás ellenzőit azzal próbálták meggyőzni, hogy sokkal súlyosabb terhet ró a városra egy esetleges járvány következtében árvaságra jutott gyermekek eltartása, felnevelése, mint a csatornahálózat kiépítése.